

Міністерство освіти і науки України
ВСП «Шепетівський фаховий коледж ПДАТУ»

*Комплекс
методичного забезпечення
з дисципліни «Політекономія»*

на тему 1:

**«Політична економія як фундаментальна
суспільна наука»**

Підготувала: Чумак Н.В.

Лекція 1

План

1. Предмет політекономії. Політекономічні напрями, течії та школи, становлення політекономії.
2. Економічні категорії, закони та принципи політекономії.
3. Методи політекономії. Загальнонаукові та спеціальні методи пізнання економічних процесів.

Семінар:

Основні течії сучасної економічної думки:

1. Економічний лібералізм.
2. Економічний дирижізм.
3. Інституціоналізм.
4. Кейнсіанство.
5. Монетаризм.

1. Предмет політичної економії

Кожна наука має свій предмет дослідження, тобто те, що вона вивчає. Науки відрізняються одна від одної саме предметом своїх досліджень.

Визначення предмета політичної економії надзвичайно важлива і складна проблема.

Досліджуючи реальні процеси і явища, котрі наявні у мінливій та динамічній господарській діяльності людей, політекономія перебуває у постійних творчих пошуках та розвитку. Складовою частиною останніх є еволюція уявлень про предмет політичної економії.

У табл. 1.1. представлено зміст його основних визначень.

Еволюція основних визначень предмета політичної економії

Визначення предмета політичної економії	Автори
Вчення про правила ведення домашнього господарства та землеробства	Ксенофонт, Платон, Арістотель та інші давньогрецькі й давньоримські мислителі
Наука про створення, примноження та розподіл національного багатства країни	Меркантилісти, фізіократи, основоположники класичної політичної економії
Наука про виробничі відносини у їх взаємодії з продуктивними силами та закони, що управляють виробництвом, розподілом, обміном та споживанням благ на різних історичних етапах розвитку суспільства	К. Маркс, Ф. Енгельс
Сучасні західні економісти пов'язують політичну економію з поняттям "економікс" і трактують її предмет як предмет науки, яка займається дослідженням нормальної життєдіяльності людського суспільства та вивчає ту сферу індивідуальних і суспільних дій, що тісно пов'язані зі створенням і використанням матеріальних основ добробуту людей:	А. Маршалл
- наука, котра вивчає дії людей у процесі вибору рідкісних ресурсів для виробництва різних товарів;	П. Самуельсон
- наука про ту сферу людської діяльності, що належить до виробництва, обміну і споживання товарів і послуг;	С. Фішер
- наука про ефективне використання обмежених виробничих ресурсів або управління ними з метою досягнення максимального задоволення потреб людини.	К. Р. Макконнелл, Е. Л. Брю

З наведеної таблиці випливає, що є певні відмінності у розумінні предмета політичної економії представниками різних шкіл і напрямів економічної науки. Західні економісти політичну економію нерозривно пов'язують з поняттям "економікс", котре перекладається як "економіка". Предметом останньої вони вважають вивчення поведінки людей у процесі виробництва всього різноманіття благ в умовах обмеженості ресурсів та управління ними з метою досягнення максимального задоволення потреб людей на основі отримання прибутку. На відміну від цього прихильники марксизму при визначенні предмета політекономії акцентують увагу на виробничих відносинах між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ.

Такі розбіжності у трактуванні предмета політекономії не можна вважати недоліком або її недостатньою розвиненістю як науки. Це природне явище зумовлене еволюцією як цієї науки, так і об'єкта, який вона вивчає.

Отже, політична економія як наука розвивається та постійно збагачується новими здобутками в дослідженні господарського життя суспільства та процесів і явищ, котрі йому притаманні. Складовою частиною цього розвитку виступає розширення та уточнення її предмета.

В сучасних умовах предметна сфера економічної науки еволюціонує в напрямку розширення та ускладнення проблематики. На цій основі вона поряд з існуванням політичної економії збагатилася такими новими розділами, як мікроекономіка, мезоекономіка, макроекономіка, мегаекономіка.

Політична економія - фундаментальна, методологічна основа економічної науки, котра розкриває сутність понять, категорій, законів та закономірностей функціонування і розвитку економічних систем на різних історичних етапах існування людського суспільства.

Мікроекономіка досліджує економічні процеси і явища та поведінку економічних суб'єктів на рівні первинної ланки економічної системи (домогосподарства, фірми, окремі підприємства). Вона досліджує попит і пропозицію на товари, їх ціни, витрати виробництва, прибуток, заробітну плату тощо.

Мезоекономіка вивчає стан та розвиток окремих галузей і підсистем національної економіки (паливно-енергетичний, агропромисловий, транспортний, територіально-економічні та інші комплекси, вільні економічні зони).

Макроекономіка аналізує закономірності функціонування національної економіки в цілому. Об'єктом її дослідження є сукупний попит і сукупна пропозиція, валовий національний продукт, національний дохід, національне багатство, рівень життя населення, проблеми його зайнятості та безробіття, причини й наслідки інфляції, податкова, кредитно-фінансова політика держави тощо.

Мегаекономіка досліджує закони та закономірності функціонування й розвитку світового господарства в цілому, на глобальному рівні.

Кожна з цих складових економічної науки розвивається у нерозривному та органічному взаємозв'язку, що забезпечує зростання її ролі у розвитку суспільства.

3.Методи політичної економії

Політична економія, як і будь-яка інша наука, має властиві їй методи дослідження процесів та явищ господарської діяльності.

Метод (спосіб дослідження, пізнання) у політекономії являє собою сукупність засобів, прийомів та принципів наукового пізнання економічних процесів і явищ, їх уявного відтворення й розкриття взаємозв'язку та взаємозалежності, а також виявлення рушійних сил функціонування й розвитку економічної системи.

З цією метою використовуються як загальнонаукові, так і специфічні для цієї науки методи пізнання. Провідне місце серед них належить діалектичному методу.

Діалектичний метод належить до загальнонаукових і ґрунтується на використанні законів і принципів філософії, родоначальником якої був видатний німецький філософ Г. Гегель. Сутність цього методу полягає в тому, що процеси і явища (в тому числі і економічні) досліджуються не ізольовано, а у їхньому взаємозв'язку та взаємозалежності і не у статичі, а в динаміці, розвитку. Останнє слід розуміти як накопичення кількісних змін, що призводить до змін якісного характеру. При цьому джерелом розвитку виступають внутрішні суперечності досліджуваного процесу або явища.

Метод наукової абстракції передбачає вилучення у процесі дослідження другорядних фактів, явищ, сторін, які не мають істотного значення для його кінцевого результату. На жаль, абстрактний характер політичної економії спонукає нетямущих людей розцінювати цю теорію як щось непрактичне і нереальне. Насправді політична економія практична саме тому, що вона за допомогою цього методу визначає поняття, економічні категорії, виявляє і формулює економічні закони, що відіграє вирішальну роль у практиці господарювання.

Кожний досліджуваний об'єкт природи або суспільства має значну кількість ознак, властивостей, рис. Для правильного розуміння суті певного явища або процесу необхідно розкласти його на найпростіші складові елементи, піддати кожний з них детальному вивченню та виявити роль цих елементів у системі єдиного цілого.

Розчленування досліджуваного об'єкта на окремі елементи і вивчення кожного з них як необхідної частини цілого називають аналізом. Такий аналіз дає можливість вивчити окремі сторони об'єкта, визначити певні поняття та їх зміст.

Синтез як метод дослідження в політекономії передбачає об'єднання різних сторін, елементів досліджуваного об'єкта в єдине ціле з урахуванням

взаємозв'язків між ними. Це дає змогу більш глибоко дослідити сутність цілого. Наприклад, величина попиту залежить від багатьох факторів: ціни на певний товар, доходу споживачів, наявності товарів-замінників і т. п. Щоб мати уявлення про попит на такий товар, треба вивчити всі ці зв'язки.

У процесі дослідження науковці можуть просуватися як від окремого до загального, так і від загального до окремого. Це свідчить про застосування індуктивного і дедуктивного методів у дослідженні економічних процесів і явищ.

Під індукцією мають на увазі метод пізнання, який передбачає просування у дослідженні певного економічного явища або процесу від окремого до загального, від знання нижчого ступеня до знання більш високого рівня.

Дедукція - метод пізнання, застосування якого передбачає просування при дослідженні певного об'єкта від загального до одиничного. Застосування цих методів у політичній економії дає змогу виявити діалектичний зв'язок між одиничним, особливим і загальним.

Історичні і логічні методи дослідження в політекономії використовуються для вивчення економічних процесів і явищ.

Застосування історичного методу передбачає вивчення історичної послідовності виникнення, розвитку і змін певних економічних процесів і явищ один за одним у житті суспільства. Відповідно за допомогою логічного методу досліджуються економічні процеси і явища у їхній логічній послідовності виникнення і розвитку у напрямку від простого до складного.

Економічний експеримент набуває все більшого поширення в дослідженнях економічних процесів і явищ. Він є штучним відтворенням цих процесів і явищ з метою їх вивчення за оптимально сприятливих умов та подальшого практичного впровадження у господарську діяльність. Економічний експеримент створює можливості для перевірки на практиці обґрунтованості наукових гіпотез та рекомендацій з метою узгодження можливих помилок і невдач в соціально-економічній політиці держави.

Отже, в політекономії широко використовується значний спектр методів дослідження економічних процесів і явищ, що дає змогу їй розвиватися та відігравати відповідну роль у пізнанні навколишньої об'єктивної економічної реальності.

2.Економічні категорії, закони та принципи політичної економії. Пізнання і використання економічних законів

Кожна наука у процесі пізнання об'єктивної реальності займається систематизацією фактів, подій, процесів, щоб виявити певні причини і наслідкові зв'язки між ними та відкрити і сформулювати економічні категорії, закони і принципи.

Економічні категорії — це теоретичні, абстрактні, логічні поняття, котрі в узагальненому вигляді відображають основні, суттєві властивості економічних процесів та явищ і визначають характер науково-теоретичного мислення епохи (потреби, ціни, прибуток, власність і т. д.). Економічні категорії нерозривно пов'язані і законами, кожний з яких зосереджує навколо себе їх певну кількість.

Економічні закони відображають внутрішні, найсуттєвіші, стабільні взаємозв'язки. Вони як і закони природи мають об'єктивний характер і виражають причинно-послідовний зв'язок між компонентами явища, що вивчається.

Економічні закони є такими не тому, що комусь так захотілося, а тому, що людина, виробляючи продукти та надаючи послуги, використовує закони природи, причому засоби виробництва - це створені нею (людиною) механізми їх застосування.

На це значно звертали увагу фізіократи, котрі розглядали суспільство як частину природи. Одночасно економічні закони значно відрізняються від законів природи в тому плані, що виникають, розвиваються і функціонують у процесі економічної діяльності людей. Економічні закони не є абсолютними, їхня дія не вічна. Окремі групи людей і окремі особи можуть у своїй економічній поведінці відхилятися від вимог, які вони диктують. Закони відображають сукупність економічних відносин.

Сукупність економічних законів утворює систему економічних законів, яка охоплює їх різні групи і типи. Виділяються такі основні групи законів:

- 1. Закони, що діють протягом різних історичних періодів:
  - – всезагальні економічні закони (властиві всім суспільним способам виробництва);
  - – загальні економічні закони (діють у декількох економічних формаціях);
  - – специфічні економічні закони (діють у межах одного суспільного способу виробництва);
  - – стадійні закони (характерні для однієї зі стадій виробництва).
- 2. Закони сфер суспільного відтворення - виробництва, розподілу, обміну, споживання (закон розподілу праці, закон споживання тощо).
- 3. Закони розвитку і функціонування окремих економічних підсистем.

Економічною наукою вже відкрита і пізнана значна кількість законів економічної діяльності людей. Певна їх частина виникне та буде діяти на вищих етапах розвитку економічної системи й буде об'єктом дослідження наступних поколінь вчених економістів.

Економічні принципи - це теоретичні узагальнення, зміст яких складають певні допущення, усереднення, котрі відображають загальні тенденції розвитку економічної системи.

Їх функція, як і економічних законів, полягає у відображенні взаємозв'язків між економічними явищами та процесами, але менш стійкими і такими, що мають менш обов'язковий характер.

Пізнання економічних законів має на меті відобразити у свідомості людей об'єктивну економічну реальність, щоб використати ці знання у своїй практичній господарській діяльності. У зв'язку з цим існує декілька форм їх пізнання та використання.

Емпірична форма пізнання та використання економічних законів наявна тоді, коли люди, не усвідомлюючи суті цих законів, використовують їх у своїй господарській діяльності інтуїтивно, несвідомо.

Наукова форма пізнання та використання економічних законів базується на свідомому використанні відкритих і пізнаних законів розвитку та функціонування економічної системи, що забезпечує більшу ефективність господарської діяльності людей.

Функції політичної економії. Позитивна та нормативна політична економія

Розвиток і становлення політичної економії як науки супроводжувався формуванням її функцій. Нині їх виокремлюють декілька.

Пізнавальна функція реалізується через дослідження сукупності економічних процесів та явищ. Її зміст полягає в тому, щоб глибоко і всебічно вивчати

виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ і надання послуг протягом усієї історії існування людського суспільства, виявляти закони й тенденції соціально-економічного прогресу. Вивчення і формування економічних категорій та законів політичною економією збагачує знання людей про навколишнє середовище, примножує інтелектуальний потенціал суспільства, розширює науковий світогляд його громадян, сприяє прогнозуванню соціально-економічного розвитку.

Методологічна функція політичної економії полягає в тому, що вона виступає основою конкретно-економічних наук, тобто розробляє загальні методологічні принципи, без яких не можна обійтися при проведенні жодного ґрунтовного конкретно-економічного аналізу. Розкриваючи зміст базових понять, сутність економічних законів, принципів господарювання, вона створює теоретичну основу для практичної господарської діяльності в усіх галузях і сферах суспільного виробництва.

Політична економія виконує і практичну функцію, яка полягає у розробці принципів і методів раціонального господарювання, науковому обґрунтуванні економічної політики держави. Вчені безпосередньо беруть участь у визначенні економічної стратегії — довгострокової господарської політики суспільства - розробці рекомендацій щодо застосування принципів та методів раціонального господарювання.

Оволодівши знаннями з політекономії, студент краще орієнтуватиметься у складних і суперечливих процесах та явищах економічного життя суспільства. Звичайно, вона не дає конкретних рецептів щодо останнього, але розкриває закономірності та загальні тенденції економічного розвитку, теоретичні моделі поведінки господарських суб'єктів, тобто озброює знаннями, без яких не можна вирішити жодного конкретного питання. Власне, у цьому і полягає практичне значення політичної економії.

Прогностична функція політекономії проявляється у вигляді розробки наукових засад передбачення соціально-економічного розвитку країни у майбутньому. Вона реалізується як розробка прогнозів, довгострокових програм розвитку суспільного виробництва, змін у його структурі з урахуванням можливих кінцевих наслідків.

Зміст виховної функції політичної економії складає формування у населення економічної культури, розуміння логіки розвитку сучасного ринкового господарства.

Функції, які виконує політична економія, забезпечують формування у членів суспільства цілісного уявлення про функціонування та розвиток економічної системи на національному і світовому рівнях, створюють можливості для вироблення функціональної господарської поведінки в умовах ринкового господарювання. На цій основі виникає усвідомлення того, що само

реалізуватися, забезпечити для себе і членів своєї сім'ї високий рівень добробуту та якості життя можна лише оволодівши ґрунтовними знаннями шляхом наполегливої праці, ініціативності, підприємливості, прийняття виважених рішень, вміння брати на себе відповідальність за їх результати.

Важливим завданням політичної економії є формування економічного мислення, тобто сукупності поглядів, уявлень та суджень особи про економічну реальність, які визначають її господарську поведінку. Розрізняють два види економічного мислення. Буденне мислення ґрунтується на окремих, поверхових і однобічних відомостях та судження про економіку. Для нього притаманне те, що здаючись абсолютно істинним, при детальному вивченні може перетворитися на абсолютну безглуздість. На буденне мислення часто впливають такі фактори, як традиції, звичаї, натура людини та ін.

На противагу цьому наукове мислення являє собою всебічне і глибоке пізнання людиною економічної реальності через використання наукових методів її дослідження. Це дає змогу розкрити сутність економічних процесів та явищ, об'єктивно оцінити їхню суспільну значимість і прогнозувати тенденції їх розвитку в перспективі. Для цього необхідно проаналізувати величезну кількість статичних даних, які всебічно характеризували б те або інше економічне явище і дали б можливість зробити суттєві узагальнення й висновки, а отже, й сформулювати окремі економічні категорії та економічні закони. Тому формування наукового мислення безпосередньо пов'язане з пізнавальною функцією політичної економії. Функції політичної економії представлені на рис. 1.1.

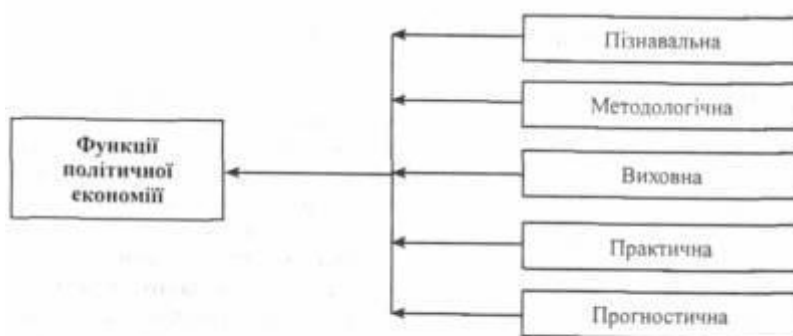

Рис. 1.1. Функції політичної економії

Вивчення політичної економії передбачає розмежування двох її складових. Перша дістала назву "позитивна політекономія", друга - "нормативна політекономія".

Позитивна політекономія передбачає проведення такого аналізу, в процесі якого розкриваються об'єктивні основи соціально-економічного розвитку і дається наукове обґрунтування функціонування певної економічної системи. Вона ставить за мету пояснити, як суспільство приймає рішення щодо

виробництва, розподілу, споживання та обміну матеріальних благ. Такі дають змогу дозволяють пояснити, чому економіка функціонує так, а не інакше, видати вихідні параметри для передбачення реакції економіки на ті чи інші зміни.

У позитивній політекономії дослідник здійснює аналіз як неупереджений вчений, якими б не були його політичні орієнтації, якими б не були уявлення про майбутнє або про те, що таке "добре" або "погано", він насамперед намагається пізнати, як реально функціонує певна економічна система. На цій стадії немає місця судженням з погляду особистих орієнтацій. Так позитивна політекономія схожа на природничі науки, такі як фізика, геологія або астрономія.

Вчені-економісти, політичні переконання яких дуже різні, погодилися б з тим, що ціна товарів збільшиться, якщо держава підвищить податки на них. Інша справа - чи бажане це підвищення? Це питання стосується нормативної політекономії і може викликати суперечливі судження. Всі економісти одностайно визнали б і таке твердження позитивної політекономії: сприятливі кліматичні умови будуть збільшувати виробництво пшениці, знизять на неї ціни і підвищать рівень її споживання. Отже, численні положення позитивної політичної економіки не викликають сумнівів щодо їх справедливості серед широкого кола вчених-економістів.

Поряд із цим існує значне коло проблем, які залишаються недостатньо з'ясованими і щодо яких серед економістів не існує єдиної думки. Звичайно, наукові дослідження вирішують деякі з них, але водночас неминуче виникають нові проблеми, які формують нові відносини.

Нормативна політекономія дає рекомендації, які базуються на судженнях з позиції особистих цінностей. В їх основі лежать судження з погляду суб'єктивних цінностей, а не пошуку об'єктивної істини. Приклад, який охоплює елементи позитивної і нормативної економіки: люди похилого віку здійснюють більші медичні витрати порівняно з іншою частиною населення, і держава мала б субсидувати ці витрати. Перша частина цього положення - передбачення, згідно з яким люди похилого віку здійснюють високі медичні витрати з власних доходів, належить до позитивної політекономії. Це припущення констатує реальні факти суспільного життя, і ми можемо за допомогою детальних досліджень показати, правильне це твердження чи ні. Правомірність другої частини твердження - рекомендація стосовно того, що має робити держава - ніколи не може бути доведена, які б не були застосовані методи дослідження. Це не що інше як ціннісне судження, яке базується на почуттях людей, що висловлюють свою позицію. Багато людей можуть поділяти цю суб'єктивну думку з огляду не те, що всі члени суспільства повинні мати однакові можливості оплати предметів першої необхідності, а також виділяти певні кошти на відпочинок та придбання предметів розкоші.

Але інші резонно могли б із цим не погодитися, вважаючи, що краще спрямувати обмежені ресурси суспільства на поліпшення навколишнього середовища.

Фактично неможливо знайти такий метод наукових досліджень, за допомогою якого можна було б довести, що одне із тверджень нормативної політекономії правильне, а інше - помилкове. Все залежить від пріоритетів або переваг окремих осіб чи суспільства, які приймають рішення. Проте це не означає, що економічна наука не може пролити світла на нормативні судження. Ми можемо звернутися до позитивної політекономії, щоб детально проілюструвати наслідки того або іншого вибору. Наприклад, ми могли б показати, що відсутність субсидій на медичні витрати людям похилого віку змусить молодших від шістдесяти років більше займатися своїм здоров'ям, щоб усунути хворобу раніше, ніж її лікування стане дорогим. Суспільство змушене буде направляти великі кошти на необхідне обладнання для того, щоб люди могли здійснювати профілактику хвороб, а це, у свою чергу, залишало б менше ресурсів для поліпшення навколишнього середовища. Позитивна політична економія може слугувати для уточнення переліку можливостей, серед яких суспільству потрібно буде здійснити остаточний нормативний вибір. Отже, позитивна політекономія є науковою основою для прийняття певних нормативних рішень.

Вивчаючи курс політекономії, необхідно розмежовувати позитивні та нормативні судження. Теоретичні узагальнення, що впливають з позитивного аналізу, безумовно, мають науковий характер. Нормативні ж твердження можуть бути науково обґрунтованими, коли вони пов'язані з фактами, які піддаються інтерпретації позитивної політекономії. Водночас, нормативні установки можуть бути надто заідеологізованими, пов'язаними з інтересами певних груп або класів і не мати нічого спільного з науковими основами соціально-економічного розвитку суспільства. Всі ці аспекти позитивної і нормативної політекономії необхідно завжди мати на увазі під час вивчення курсів політичної економії, мікроекономіки та макроско-номіки, історії економічних вчень.

Контрольні запитання та завдання

- 1. Розкрийте зміст теорії меркантилізму.
- 2. У чому полягає внесок фізіократів у розвиток політичної економії ?
- 3. Назвіть теоретичні досягнення класичної політекономії.
- 4. Охарактеризуйте основні положення марксистської політекономії.
- 5. Дайте характеристику основних сучасних економічних теорій.
- 6. Що вивчає політична економія як наука ?

- 7. Назвіть та охарактеризуйте зміст основних методів політекономії.
- 8. Що таке економічні закони та як вони класифікуються?
- 9. Охарактеризуйте процес пізнання економічної реальності.
- 10. Як здійснюється використання економічних законів у господарській практиці?
- 11. Охарактеризуйте зміст основних функцій політекономії.
- 12. Що таке позитивна політекономія?
- 13. Що таке нормативна політекономія?
- 14. Чим відрізняються позитивна та нормативна політекономії?